

Приказ

Тајна ђачка друштва у Бањолучкој реалки 1905–1918.

Милошевић, Б. (2022). *Тајна ђачка друштва у Бањолучкој реалки 1905–1918*. Бања Лука: Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске, стр. 189.

Георгије Вулић

Универзитет у Источном Сарајеву, Институт историјских наука, Босна и Херцеговина

Дјело под називом *Тајна ђачка друштва у Бањолучкој реалки 1905–1918*, аутора проф. др Боровоја Милошевића, објављено је 2022. године у издању Архива Републике Српске и Удружења архивских радника Републике Српске. Рецензенти овог издања су проф. др Ђорђе Микић и проф. др Драга Мاستиловић. Аутор је ванредни професор на Катедри за историју Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци и у свом досадашњем истраживању најчешће се бавио темама везаним за историју српског народа у Босни и Херцеговини током XIX и првих деценија XX вијека.

Ово дјело даје значајан историографски допринос проучавању омладинских покрета у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске управе. Милошевић се бави анализом настанка и начином дјеловања тајних ђачких друштава у Бањој Луци, истичући њихову улогу у националном освјешћивању и борби за ослобођење. Осим тога, аутор је дао посе-

бан осврт на све врсте репресија са којима су се бањолучки ђаци сусретали у периоду пред Први свјетски рат, а нарочито након његовог избијања. Ослањање на богату архивску грађу, средства штампе, мемоаре и досадашња историографска достигнућа, омогућило је темељну реконструкцију догађаја из периода који је био предмет интересовања. Аутор се нарочито потрудио да читаоцима представи социјални контекст тог времена, без кога би бројни процеси мање упућеном читаоцу били знатно теже разумљиви.

Књига се састоји из уводне ријечи, осам поглавља, закључка, резимеа на енглеском језику, списка извора и литературе, као и индекса имена на самом крају. Након осмог поглавља, у књизи је приложен и текст веома инспиративног предавања које је на пету годишњицу проглашења Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца одржао некадашњи ђак Бањолучке реалке – Милан Јанковић.

У првом поглављу, под називом

Бања Лука током аустроугарске ујраве, представљен је историјски развој града на обалама Врбаса, уз посебан осврт на политичке, економске и културне прилике у Бањој Луци током аустроугарске власти. Прилично детаљно је анализиран урбанистички развој града, као и демографске промјене и социјална структура становништва. Велику пажњу аутор је поконио питању културног живота града под управом Двојне монархије.

Оснивање и рад Реалке до 1914. године назив је другог поглавља у коме Милошевић износи сазнања о оснивању ове образовне установе до кога је дошло 1895. године, као и о значају који је она имала у Бањој Луци, али и цијелој Босанској Крајини. Аутор разматра питања наставних планова, улоге професора и положаја ученичке популације. Посебан акценат стављен је на утицаје просвјетне политике званичног Беча на школство и покушаје ширења идеологије лојалности према држави кроз наставу историје, географије, њемачког и мађарског језика у гимназијама у Босни и Херцеговини.

У трећем поглављу, симболичног назива *Нараштај њобуњених анђела*, аутор анализира друштвене и политичке идеје које су се развијале међу школском омладином широм окупираних Босне и Херцеговине. Описују се личности које су биле носиоци омладинског активизма, њихове идеје и дјеловање, као и утицај који су на напредну омладину у Босни и Херцеговини имали постпуци попут неуспјелог атентата на земаљског

поглавара Маријана Варешанина, који је 1910. извео Богдан Жерајић.

Четврто поглавље књиге носи назив *Једно сјабло са три иране*, а у њему је аутор пажњу посветио самој организацији тајних ђачких друштава, њиховој структури, начину комуникације и активностима. Наглашено је да је бањолучка револуционарна ђачка организација имала много заједничких црта са цјелокупним омладинским покретом у Босни и Херцеговини, али и да је у себи садржала неке локалне специфичности, због заоставштине Петра Кочића и листа *Ошвадина*, као и подршке појединих професора Реалке, нарочито Владислава Скарића и Косте Крсмановића. Истакнуто је и да су соколска друштва имала велику улогу у ширењу југословенства међу омладином. Већ 1906. године у Бањој Луци је основано тајно ђачко друштво *Слобода*, које је дјеловало до 30. априла 1914. године, када га је замијенило средњошколско омладинско друштво *Јујославија*. Чланови тајних бањолучких друштава са радошћу су примали вијести о успјесима српске војске у балканским ратовима, те су у потпуном националном заносу дочекали и издијање Првог свјетског рата.

Сплетом околности, Бања Лука је међу посљедњим градовима у Европи сазнала за убиство надвојводе Франца Фердинанда у Сарајеву, које је извршио Гаврило Принцип. У петом поглављу дјела, под називом *Бања Лука њосле ајенштајна у Сарајеву*, анализирани су догађаји и процеси који су услиједили у Бањој

Луци након овог важног историјског тренутка. Приказана је појачана репресија аустроугарских власти према Србима. Хапшења, претреси и притисци на чланове омладинских друштава, њихове професоре, али и остале истакнуте припаднике српског народа постали су свакодневни. Православно становништво се надало скором доласку српске војске, која би ослободила Босну и Херцеговину тешког положаја под окупацијом.

Исџираја и суђење назив је шестог поглавља које се бави судским процесима против ученика и младих интелектуалаца који су били оптужени за антидржавне активности. Државно одвјетништво у Бањој Луци подигло је већ 1. новембра 1914. године оптужницу против 35 лица, махом чланова тајних ђачких друштава. Међу оптуженим су се налазили и поједини њихови професори, као и директор Реалке – Коста Крсмановић. Пошто власти нису биле задовољне процесом вођеним у Бањој Луци, суђење је настављено у Травнику. Тамо је пресуда изречена 13. августа 1915. године. Богдан Јаркула и Ахмет Куленовић осуђени су на по годину дана тешке тамнице, осам ђака на шест мјесеци, два ђака на четири мјесеца и четири ђака на по 14 дана затвора. Директор Крсмановић осуђен је на четири мјесеца строгог затвора. Аутор је посебно истакао храброст ђака, који су пресуду дочекали веома мирно, спремни на сопствену жртву зарад идеала и општег добра.

Током Првог свјетског рата,

бројни Срби налазили су се под строгим надзором аустроугарских власти. Међу њима био је и значајан број ђака Реалке. У седмом поглављу дјела, које носи назив *У рају*, представљена су сазнања о ратној судбини бројних бањолучких ђака и њихових професора. Управа Реалке покушавала је да наметне ђацима „дух патриотизма”, како би били вијерни Монархији. Овакве акције, ипак, нису давале резултате међу српским ђацима. На чувеном Велеиздајничком процесу у Бањој Луци оптужени су били бројни истакнути Срби из Босне и Херцеговине. Ђаци из овог града давали су подршку оптуженима, што је изазивало велико незадовољство код власти и управе Реалке, која је спрјечавала масовнија окупљања средњошколаца. Аутор је на основу различитих извора успио утврдити да је број српских ђака у Реалки током рата опадао, док је број римокатоличких растао.

Осмо поглавље носи назив *Ослобођење* и приказује крај Првог светског рата, слом Аустроугарске и долазак нових власти. Детаљно се описује улога некадашњих чланова тајних ђачких друштава у политичким промјенама и формирању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Приказано је и то како је изгледао школски систем у новоформираној држави, у коме се посебан акценат стављао на изградњу духа оданости југословенској заједници. Велика реална гимназија у Бањој Луци доживјела је значајан успон након рата. Већ у школској 1918/19. години

имала је осам разреда са 11 одјељења, 26 наставника и 485 ученика, што је било знатно више у односу на остале гимназије у Босни и Херцеговини.

Они који су преживјели Велики рат са разочарењем су примјећивали како је ново вријеме довело до појављивања људи сумњивог морала и патриотизма на важним функцијама. Они су покушавали потиснути омладинску генерацију која се жртвовала за идеал националног уједињења. Осим тога, у новој земљи није искоријењена ни велика мржња. О овим темама свједочио је некадашњи ђак Бањолучке реалке Милан Јанковић у предавању одржаном у Бањој Луци на пету годишњицу од проглашења југословенске државе. Аутор је овим прилогом значајно обогатио своје дјело и наговјестио слику даљег историјског развоја у новоствореној држави.

Дјело *Тајна ђачка друштва у Бањолучкој реалки 1905–1918* представља веома драгоцену историографско штиво за све оне који се баве историјом Босне и Херцеговине у периоду аустроугарске управе. Писано без беспотребне фразеологије, веома јасним стилем, ово дјело је прилагођено и широј читалачкој јавности. Заснована на обиљу примарних историјских извора, књига пружа детаљан увид у важне историјске догађаје и процесе и знатно помаже у разумијевању опште слике омладинских покрета у Босни и Херцеговини за вријеме окупације Двојне монархије. Аутор је успио да догађаје са локалног нивоа повеже са процесима и дешавањима на ширем плану, што дјелу посебно даје на значају, али и свједочи о ауторовом вјештом историописању.